

«ԻՆՏԵՐԱԿՏԻՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ

ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ» ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ

ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ

ԴԱՍԸՆԹԱՑ 2022

ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

ԹԵՄԱ

Հումանիշների ուսուցումը 6-րդ դասարանում

ԱՌԱՐԿԱ

Հայոց լեզու և գրականություն

ՀԵՂԻՆԱԿ

Լյուդմիլա Տոնոյան

ՄԱՐԶ

Արագածոտն

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Քուչակի Մ. Նալբանդյանի անվան միջն. դպրոց

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....3
ԳՐԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ.....5
ԳՈՐՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍ.....9
ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ.....15
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ.....17

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Մայրենի լեզվի ուսուցման հիմնական նպատակներից մեկը աշակերտի մեջ խոսքի մշակույթի զարգացումն է, քանի որ առանց մայրենի լեզվի տիրապետման հնարավոր չէ պատկերացնել երեխայի կրթությունն ու դաստիարակությունը: Աշակերտի խոսքի զարգացումը, բառապաշարի համալրումը մայրենի լեզվի միջին դպրոցի դասընթացի հիմնական նպատակներից մեկն է: Խոսքային գործունեությունը բարդ երևույթ է. այն ունի լեզվաբանական, հոգեբանական, ֆիզիոլոգիական, փիլիսոփայական, սոցիոլոգիական և այլ տեսանկյուններ և դիտարկվում է համապատասխան գիտակարգերի կողմից:

Թեմայի արդիականությունը: Հոմանիշների ուսուցման քննությունը կարևոր նշանակություն ունի, քանի որ հնարավորություն է տալիս ժամանակակից մեթոդների դիտարկմամբ ուսումնասիրելու դասագրքերում բառապաշարի համալրման, խոսքի զարգացման ուղղված առաջադրանքները, անցկացրած դասընթացների հիման վրա վրա առաջարկելու հոմանիշների ուսուցման արդյունավետ միջոցներ ու եղանակներ: Ուսումնասիրության թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է նրանով, որ ժամանակակից մեթոդների դիտարկմամբ փորձ է արվում բացահայտելու հոմանիշների ուսուցման առանձնահատկությունները 6-րդ դասարանում:

Ուսումնասիրության նպատակն է քննել հոմանիշների ուսուցման մեթոդներն ու միջոցները մայրենի լեզվի ուսուցման գործընթացում:

Ուսումնասիրության խնդիրները: Բառերի ձևախմբաստային խմբերի ուսուցման առանձնահատկությունները հաշվի առնելով՝ փորձել ենք ուսումնասիրել աշակերտի բառապաշարի՝ հոմանիշներով համալրման գործընթացը: Այդ նպատակով մեր աշխատանքում առաջադրել ենք հետևյալ խնդիրները.

ա. ներկայացնել բառերի ձևախմբաստային խմբերը,

բ. ուսումնասիրել և վերլուծել հոմանիշների, հականիշների, համանունների և հարանունների առանձնահատկությունները,

գ. ուսումնասիրել և վերլուծել հոմանիշների տեսակները,

դ. բացահայտել հոմանիշների ուսուցման դերը աշակերտի բառապաշարի հարստացման գործում,

ե. ներկայացնել հոմանիշների ուսուցման մեթոդիկան 6-րդ դասարանում,

գ. վերլուծել հոմանիշների ուսուցման գործընթացը՝ կատարելով դասի վերլուծություն՝ աշակերտի խոսքի զարգացման ուսումնասիրման փորձի հիման վրա:

Ուսումնասիրության օբյեկտն ու առարկան: Մեր ուսումնասիրության առարկան հոմանիշներն են, իսկ օբյեկտը՝ մայրենի լեզվի ուսուցման գործընթացը 6-րդ դասարանում:

Հետազոտության նորույթը: Ուսումնասիրության նորույթը ժամանակակից մեթոդների կիրառությամբ հոմանիշների ուսուցման առանձնահատկությունների բացահայտումն է: Հետազոտության շրջանակներում ընդլայնվել են բառերի ձևաիմաստային խմբերի ուսուցման մեթոդների վերաբերյալ պատկերացումները, առաջարկվել են արդյունավետ միջոցներ ու ձևեր, որոնք կնպաստեն աշակերտի խոսքի զարգացմանը:

Ուսումնասիրության տեսական և գործնական նշանակությունը: Հետազոտության տեսական արժեքը դասագրքերի, մեթոդական ձեռնարկների փաստական նյութի քննության հիման վրա հոմանիշների ուսուցման գործընթացի կարևորումն է: Ուսումնասիրության արդյունքում կատարված մեկնաբանությունները, խոսքի զարգացման առաջարկող մեթոդները գործնական նշանակություն ունեն. կարող են օգտակար լինել մայրենի լեզվի ուսուցման հարցերով զբաղվող մասնագետների, մանկավարժների, ինչպես ուսանողներին նմանօրինակ հետազոտություններ կատարելիս:

Աշխատանքի կառուցվածքը: Հետազոտությունը բաղկացած է ներածությունից, երկու գլխից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից: Այն կազմում է համակարգչային շարվածքի 45 էջ:

ԳՐԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

«Միջին դպրոցի հիմնական նպատակը մարդու, բնության և հասարակության մասին գիտելիքների, դրանք կյանքում կիրառելու կարողությունների և հմտությունների, բարոյական և հոգևոր արժեքների յուրացման այնպիսի մակարդակի ապահովումն է, որն անհրաժեշտ է սովորողին ավագ դպրոցում կամ մասնագիտական հաստատությունում ուսումը շարունակելու, ինչպես նաև տարիքին համապատասխան աշխատանքային գործունեություն իրականացնելու համար»¹:

Տարրական դպրոցում, սովորողների տարիքային առանձնահատկություններով պայմանավորված, կապակցված խոսքի ուսուցումը զուգորդվում է այլ նպատակադրումների հետ, իսկ գործունեության հիմնական ձևը խաղն է: Միջին դպրոցում խաղային տարրերն իրենց տեղը զիջում են որոնողական և հետազոտական բնույթի աշխատանքներին: Մեծ ուշադրություն է դարձվում տեքստային աշխատանքներին, երբ սովորողը լեզվաոճական ուսումնասիրություններ է կատարում:

5-6-րդ դասարաններում մայրենիի ուսուցումը տարրական դասարանների միասնացած դասընթացի բնականոն շարունակությունն է: Մայրենիի դասընթացի հիմնական նպատակադրումը աշակերտի բանավոր և գրավոր խոսքի հետագա զարգացումն է²:

Հարցերի և առաջադրանքների շրջանակը նպատակաուղղված է լուծելու հետևյալ խնդիրները.

- ստուգել սովորողի կարդացածի բովանդակությունը հասկանալու աստիճանը,
- աշակերտին մղել սովորածը կիրառել,
- փաստերի վրա հիմնվելով՝ կատարել եզրահանգումներ,
- արժևորել կարդացածը,
- ընկալել լեզվաքերականական նյութը և այլն:

Բառերի ձևաիմաստային խմբերի ուսուցումը ունի գերազանցապես գործնական նպատակ՝ հարստացնել աշակերտի խոսքը փոխհարաբերություններով, բազիմաստ բառերով, համանիշներով, նույնանիշներով, հականիշներով և համանուններով: Դա նշանակում է, որ հիշյալ բառատեսակները անցնելիս մեծ տեղ պիտի հատկացնել

¹ Հանրակրթության պետական կրթակարգ և Միջնակարգ կրթության պետական չափորոշիչ, Երևան, 2004, 41, էջ 9:

² Մայրենի: Ուսուցչի ձեռնարկ: 5-6-րդ դասարաններ, Երևան, 2011, էջ 3:

բառերի կիրառական զանազան վարժություններին³: Ուսուցիչը ինքը պետք է ընտրի աշակերտների ինքնուրույն գործունեության համար առաջադրվող հանձնարարությունները՝ ելնելով աշակերտների անհատական առանձնահատկություններից: Դա նշանակում է, որ սովորողների ինքնուրույնությունը միայն աշակերտների անհատական աշխատանքների ընթացքում չի զարգանում: Ինքնուրույն գործունեության բազմաթիվ կարողություններ, հատկապես սեփական ուժերը գնահատելու և սեփական գործի կարևորությունը գիտակցելու կարողությունները, պետք է զարգացնել խմբային աշխատանքների միջոցով: Սովորողների ներուժին համապատասխան ուսուցչի տրված առաջադրանքների կատարման արդյունքում նրանք աստիճանաբար ձեռք են բերում ինքնուրույն ընթերցելու, ընթերցածի շուրջ մտորելու, եզրահանգումներ կատարելու կարողություններ:

6-րդ դասարանի դպրոցականների բառապաշարի համալրմանը նպաստում է հատկապես հոմանիշների ուսուցումը:

Հայտնի է, որ հոմանիշներն իրականության միևնույն երևույթները տարբեր կերպ բնութագրող բառերն են (կա՛մ առանձնացնելով և անվանելով առարկայի տարբեր կողմերը, կա՛մ բնութագրելով այդ առարկան տարբեր տեսանկյունից): Այսպես, շողոքորթ բառի հոմանիշները (քաղցրախոս, կեղծավոր, հաճոյասեր, ծառայամիտ, ստորաքարշ և այլն) արտահայտում են այդ հատկանիշի տարբեր երանգները, տարբեր աստիճանները, ընդ որում՝ հաճախ իրարից բավական հեռու իմաստներ, քաղցրախոս - ստորաքարշ:

6-րդ դասարանում հոմանիշների մասին տեսական գիտելիքներ չեն տրվում, սակայն գեղարվեստական ստեղծագործությունների ուսուցման համատեքստում հնարավոր է լինում ընթերցվող բնագրում հոմանիշների առանձնացումով նպաստել աշակերտների բառապաշարի հարստացմանը: Նախ աշակերտներն ուսուցչի օգնությամբ ընթերցվող բնագրում հայտնաբերում են հոմանիշները, ուսուցիչը պարզաբանում է դրանց նրբերանգները, բացատրում տվյալ բնագրում ունեցած նշանակությունը, կատարվում է տվյալ բառի հոմանիշների ընտրություն և նրբերանգների բացատրություն, աշակերտները կատարում են վարժությունների հոմանիշների շուրջ, կազմում են նախադասություններ՝ բառերի հոմանիշները կիրառելով: Ուսուցիչ կատարում է խոսքային սխալների ուղղում (բառի ճիշտ

³ Ս. Գյուլբուղայան, Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա, Երևան, 1987, էջ 137:

օգտագործում), բառի փոխարինում այլ՝ տվյալ բնագրին մտքով առավել համապատասխան բառով (օր.՝ «Կարմիր գրված բառերը փոխարինի՝ր հոմանիշներով» (էջ 5)⁴, «Գտի՝ր կարմիր գրված բառերի հոմանիշները: Հոմանիշների մեկ զույգ ընտրի՝ր և գործածի՝ր առանձին նախադասությունների մեջ» (էջ 12), «Ի՞նչ բառեր գիտես, որ հոմանիշ են *հեզ*, *կապույտ*, *հռչակավոր* բառերին. կազմի՝ր իմաստով մոտ բառերի շարքեր» (էջ 9), «Գեղեցիկ բառի յուրաքանչյուր հոմանիշով 1-ական բառակապակցություն կազմի՝ր» (էջ 15), «Գտի՝ր խրճիթ, դրախտ, հով, կարծես, բույր բառերի հոմանիշները» (էջ 22) և այլն):

Դպրոց հաճախելու առաջին իսկ օրվանից մայրենի լեզվի դասերին այս կարողությունն աստիճանաբար զարգանում է: Թեև աշակերտները հոմանիշների հանդիպում են դեռևս տարրական դասարաններում՝ այբբենարանի նյութերն ընթերցելիս, սակայն հականիշների շուրջ տարվող համակարգված աշխատանքն սկսվում է մայրենի դասագրքերում զետեղված բնագրերի, այդ թվում՝ հեքիաթների, բանաստեղծությունների, պատմվածքների, առակների վերլուծությունից, որից հետո կատարվում են նաև հատուկ վարժություններ.

• բնագրում հանդիպած հոմանիշների ընտրություն, օր.՝ «Գտի՝ր կարմիր գրված բառերի հոմանիշները» (էջ 27), «Տեքստում հոմանիշ բառեր գտի՝ր» (էջ 62),

• բնագրում գործածված հոմանիշների ընտրություն և գործածում նախադասության մեջ, օր.՝ «Գտի՝ր շողշողալ, հանկարծ, նորից, անթիվ, ցրել բառերի հոմանիշները, դրանք գործածի՝ր առանձին նախադասությունների մեջ» (էջ 24), «Հ. Շիրազի բանաստեղծության մեջ հոմանիշ բառեր կան գործածված: Գտի՝ր դրանք և գործածի՝ր առանձին նախադասությունների մեջ» (էջ 30),

• նախադասության ամբողջացում հոմանիշներով («Նախադասությունների ընդգծված բառերը փոխարինի՝ր հոմանիշներով» (էջ 50),

• բառին համապատասխան հոմանիշի ընտրություն, իմաստի բացատրություն («Տեքստում գտի՝ր այն բառերը, որոնցով բնութագրվում է անձրևը. գտի՝ր դրանց հոմանիշները» (էջ 27), («Գունատ, իղձ, կշտամբել, քաջալերել բառերի մեկից ավելի հոմանիշ գրի՝ր» (էջ 47), («Յուրաքանչյուր բառաշարքից քամի բառին հոմանիշ երկու բառ առանձնացրո՛ւ» (էջ 49), («Բանավոր բացատրի՝ր հետևյալ հոմանիշների

⁴ Դ. Գյուրջինյան, Թ. Ալեքսանյան, Ա. Գալստյան, Մայրենի. Հանրակրթական դպրոցի 6-րդ դասարանի դասագիրք, Երևան, 2012, մեջբերումներից հետո նշվում է համապատասխան էջը:

իմաստային տարբերությունները» (էջ 47),

• հականիշի և հոմանիշների ընտրություն, գույգերի կազմում (*«Գտի՛ր հին, անուշ, ծեր, հասարակ, դրախտ բառերի հոմանիշները և հականիշները» (էջ 30), «Մյունակներից ընտրի՛ր և դեմ դիմաց գրի՛ր հոմանիշ բառը» (էջ 49), «Առանձնացրո՛ւ և կողք կողքի գրի՛ր հոմանիշ բառերի վեց գույգ» (էջ 49),*

• հոմանիշների տեսակների տարբերակում (*«Տրված հոմանիշները դասավորի՛ր ըստ իմաստի ուժեղացման» (էջ 50):*

Հոմանիշները, որպես կանոն, փոխաբերությունների բնույթ են կրում, այսինքն՝ հենվում են բառի նշանակության, կիրառության վրա: Այդ իսկ պատճառով հոմանիշների բացատրությունը պետք է անցկացնել ոչ միայն համապատասխան հոմանիշների օգնությամբ, այլև դրանց տարվող աշխատանքն ավարտել՝ դրանք կիրառելով նախադասությունների և կապակցված խոսքի մեջ:

Հոմանիշները հարստացնում են խոսքը, ուժեղացնում են նրա տպավորությունը, մտքի արտահայտչականությունն ու սրությունը: Այդ իսկ պատճառով էլ անհրաժեշտ է հետևողական աշխատանք տանել, որ երեխաները հոմանիշներն կիրառեն ոչ միայն կարդացած բնագրերը վերարտադրելիս, այլև ինքնուրույն կառուցած խոսքում:

Հոմանիշների ուսուցումը միջին դպրոցում ունի գործնական ու ճանաչողական արժեք և գործուն բառապաշարի հարստացման հիմնական աղբյուրներից մեկն է: Աշակերտները պետք է իմանան, օրինակ՝ *անխիղճ-անգութ-դաժան-անողորմ- բիրտ-վայրագ* և այլ բառերի միջև եղած իմաստային ոչ միայն ընդհանրությունը, այլև կարողանան դրանք գործածել տեղին՝ իմաստային նրբերանգների հաշվառումով:

Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ հոմանիշների գործածության մի այլ կողմ ևս. խոսքը վերաբերում է այն իրողությանը, որ իմաստային միևնույն շարքի հոմանիշները կարող են գործածվել միայն տարբեր բառական միջավայրում, կապակցվել տարբեր բառերի հետ: Օրինակ՝ *հուշիկ, հանդարտ, կամաց, մեղմ* հոմանիշներից յուրաքանչյուրը, մյուսների հետ իմաստային ընդհանրությամբ հանդերձ, ունի նաև կիրառական որոշակի տարբերություն, որը և պետք է բացատրել աշակերտներին, ինչպես՝ *հուշիկ քայլել, մեղմ բնավորություն, հանդարտ ընթացք, կամաց խոսել*, բայց ոչ երբեք՝ *հուշիկ երաժշտություն, կամաց բնավորություն* և այլն:

Հայտնի է, որ համանիշները չեն փոխարինում մեկը մյուսին, այլ օգնում են ճշգրտելու, ավելի պարզ դարձնելու խոսողի մտքերը: Այսպես՝ *սուրբ, մաքուր, անարատ*

բառերից Ս.Կապուտիկյանը «Իմ հայ լեզու» բանաստեղծության մեջ օգտագործել է *սուրբ* բառը: Այս սուրբ-ը չի կարելի փոխարինել *մաքուր, անարատ* հոմանիշներով: Փաստորեն դրանց օգնությամբ հասկանում ենք *սուրբ* բառի իմաստը և պատկերացում կազմում «գանձերով լի գանձատան բանալու» սուրբ լինելու մասին:

Դպրոցականները պետք է ոչ միայն հիշեն դասագրքերում զետեղված հոմանիշները, հականիշները, դարձվածքները, այլև կարողանան դրանք կապել իրենց կարդացած այլ ստեղծագործություններում արծարծվող բարոյական հիմնահարցերի, իրենց կյանքում տեղի ունեցող իրադարձությունների հետ, բացատրել դրանց այլաբանական իմաստը:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍ

Կապակցված խոսքի ձևավորման և զարգացման համար շատ կարևոր են բառապաշարի հարստացման ուղղությամբ տարվող աշխատանքները⁵: Ցանկացած գրական երկ, ուսուցանվող կամ ընթերցվող թեմա բառապաշարի հարստացման աղբյուր է:

Բառապաշարի հարստացման ուղղությամբ առավելապես աշխատանք է տարվում դասագրքերում զետեղված բնագրերի վերլուծության ժամանակ: Այս աշխատանքն իրականանում է ընդամենը տեքստի մակարդակում: Սակայն միջին դպրոցականների կապակցված խոսքի զարգացման մեթոդիկան նախատեսում է նաև հատուկ աշխատանք մի շարք ուղղություններով:

Հոմանիշների ուսուցումը 6-րդ դասարանում իրականացվում է գործնական ճանապարհով՝ գլխավորապես հենվելով դասագրքում զետեղված գեղարվեստական բնագրերի վրա՝ սահմանափակ տեսական տեղեկություններ, սահմանումներ, քերականական եզրույթներ հաղորդելով: Օրինակների միջոցով, առանց քերականական եզրույթների ներկայացվում են հոմանիշի սահմանումը, գործածության առանձնահատկությունները, ոճական տարբերությունները: Օրինակ՝ բոլորը գիտեն *ուտել* բառը և գործածում են առօրյա կյանքում: Երբ ուզում ենք արտահայտել «ագահությամբ ուտել» իմաստը, *խժռել* բառն ենք գործածում, «հաճելի բան ուտել» իմաստի համար գործածում ենք *ճաշակել* բառը, իսկ *լափել* բառը՝ կենդանիների

⁵ Վ. Ավագյան, Բառագիտության ուսուցումը դպրոցում, Երևան, 1989, էջ 3:

համար, երբեմն նաև մարդկանց համար, որոնք *անշնորհք* և *ազահաբար* ենք ուսումնառում: Փաստորեն՝ հոմանիշների միջոցով կարողանում ենք նաև որոշակի վերաբերմունք արտահայտել:

Տեսական նյութին հաջորդում են բառային և տեքստային աշխատանքները:

Այսպիսով՝ հոմանիշների ուսուցման քայլերն են.

1. Հոմանիշի առանձնացում, իմաստի բացատրում, իմաստավորում:

Այս խնդիրներն իրականացվում են ինչպես դասագրքի համապատասխան էջի տողատակում անձանոթ բառի բացատրությունը տալով, այնպես էլ դասանյութի մեթոդական կառույցում դրանց շուրջ տարվող բառակազմական, բառաբարդման, վերլուծական, համադրական աշխատանքներով:

Բառային նմանօրինակ աշխատանքի օրինակ

Բառարանում գրի՛ր կարմիր գրված բառերի բացատրությունը:

Գտի՛ր *անաղարտ*, *պանդուխտ*, *սիրասուն*, *պլեհեր*, *ոսոխ* բառերի հոմանիշներն ու հականիշները:

Վերլուծի՛ր *հազարազանձ*, *աստղալույս*, *խռովահույզ* բառերը և դրանց արմատներով բառեր կազմի՛ր:

Կարելի՞ է ասել, որ *մրմնջալ* և *որոտալ* բառերն իմաստով հակառակ են: Բանաստեղծության համապատասխան տողերում գտի՛ր դրանք և հիմնավորի՛ր կարծիքդ:

Բանաստեղծությունից դուրս գրի՛ր փոխաբերական իմաստ ունեցող բառակապակցությունները և բացատրի՛ր:

Տեքստային աշխատանք

Ուշադրությո՛ւն դարձրու բանաստեղծության ամեն տողի վերջին բառերին: Դրանք բարձրաձայն կարդա՛: Առանձնացրո՛ւ արտասանությամբ մոտ բառերը:

Քո կարծիքով բանաստեղծուհին ինչո՞ւ է տողերն ավարտում այդպիսի բառերով:

Քո բառերով վերարտադրի՛ր բանաստեղծության բովանդակությունը:

Գտի՛ր բանաստեղծության հիմնական միտքն արտահայտող բառը կամ բառերը:

Եթե համակարգված ներկայացնենք, ապա կարելի է շարադրել պրակտիկայում կիրառելի՝ բառիմաստի բացատրության հետևյալ հնարները.

⁶ Դ. Գյուրջինյան, Թ. Ալեքսանյան, Ա. Գալստյան, Մայրենի. Հանրակրթական դպրոցի 6-րդ դասարանի դասագիրք, Երևան, 2012, մեջբերումներից հետո նշվում է համապատասխան էջը:

ա) հոմանիշի բացատրություն՝ առարկան, առարկայի կամ երևույթի նկարը ցույց տալու ճանապարհով, օրինակ՝ մախաղ, քողտիկ, մեծատուն բառերի իմաստը բացատրվում է համապատասխան նկարներով,

բ) բառի ստուգաբանում, որի ժամանակ բառիմաստը բացատրվում է բառակազմական վերլուծության ճանապարհով,

գ) բառի բացատրություն այլ իմաստով մոտ բառերի օգնությամբ,

դ) բառի բացատրություն իմաստային մեկնաբանությունների միջոցով, օրինակ՝ հերոս-մարդ - մարդ, որը բոլորից տարբերվում է իր քաջ, անվախ արարքներով,

ե) բառի բացատրություն հականիշների և դարձվածքների միջոցով,

2. Բառակազմական վերլուծություն, որի հիման վրա բացահայտվում է անձանոթ հոմանիշ բառի նշանակությունը:

5-6-րդ դասարաններում սովորաբար տրվում է այսպիսի հարց. «Ո՞ր բառերից է կազմվել այս բառը» կամ «Ինչո՞ւ են այսպես անվանել, ձնծաղիկ, համագյուղացի, լուսաբաց, արևածագ բառերը»: Բառերի բացատրության այս եղանակը բառային աշխատանքի և ուղղագրության հետ կապեր ստեղծելու հնարավորություն է տալիս, քանի որ այդ դեպքում բացահայտվում են բառերի արմատները՝ նպաստելով դրանց ուղղագրության յուրացմանը: Ահա օրինակներ՝

«Ջրառատ, հոգեպարար, ոսկեգօծ, կայծակ բառերի առաջին բաղադրիչներով նոր բառեր կազմի՛ր» («Մայրենի 6», էջ 27):

Վնձնվիրություն, գորովանք, ալեկոծություն, հասակակից բառերի մեջ ի՞նչ բաղադրիչներ կարող ես առանձնացնել» («Մայրենի 6», էջ 35)

3. Բառերի համեմատում՝ բառակազմական տարբերությունների բացահայտման նպատակով, որն ստեղծում է նույնարմատ բառերի իմաստների սահմանազատման հնարավորություն (օր. արծաթյա և արծաթափայլ, անտառ և անտառապահ, ծաղիկ և ծաղկավոր և այլն):

4. Բացատրություն կռահման ճանապարհով:

Ուսուցիչը կարողում է անձանոթ բառ պարունակող նախադասությունը և հարցնում է աշակերտներին. «Ի՞նչ եք կարծում, ի՞նչ կարող է նշանակել այս բառը: Կռահե՛ք բառի իմաստը՝ մեկ անգամ ևս կարդալով նախադասությունը»:

Դասարանում միշտ էլ կարող են լինել աշակերտներ, որոնք հասկանում են ընթերցած տեքստի բոլոր բառերը և հոմանիշները: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է

ձգտել, որ աշակերտներն իրենք բացատրեն բառերի նշանակությունը: Եթե նրանք դժվարանան, կարելի է տալ օգնող հարցեր:

5. Նորածանոթ հոմանիշների բացատրություն տեղեկատվական նյութերի միջոցով, այսինքն՝ բառարաններով, դասագրքի տողատակում կամ հավելվածում տված բացատրություններով, մանկական հանրագիտարանների հոդվածներով և այլն:

6. Առարկայի, նկարի կամ գործողության ցուցադրումը կնպաստի սովորողների ճանաչողական ակտիվության զարգացմանը, հոմանիշների ուսուցմանը, եթե այդ գործընթացին նրանք մասնակցում են ինքնուրույնաբար և ստեղծագործաբար, իմաստը բացատրող բառերն ընտրել են իրենք, նկարել են ինքնուրույն՝ առանց ուսուցչի կամ ծնողի մասնակցության, պատմում են, թե ինչ պետք է նկարեն, ինչ գույներ պետք է օգտագործեն (և ինչու) և այլն:

7. Հոմանիշ գույգերի ընտրություն, օրինակ՝ դժվար-խրթին –բարդ, անեծք –նզովք, գովաբանել – դրվատել, բացատրել –մեկնաբանել և այլն:

8. Մեկնաբանող նկարագրություն, այս հնարն արժեքավոր է նրանով, որ ստեղծում է անկաշկանդ զրույցի հնարավորություն, երեխաները փորձում են ինքնուրույն խոսք կառուցել, բացատրել այս կամ այն բառի իմաստը:

Աշակերտները, որպես կանոն, խուսափում են նկարագրությունները վերարտադրելուց: Սակայն նկարագրական խոսքը հարուստ է ածականներով, մակդիրներով, հոմանիշներով, համեմատություններով, որոնք էլ հարստացնում, գեղեցկացնում են խոսքը: Ուստի պիտի կարևորել նաև նկարագրական խոսք կառուցելու կարողության ձևավորումը: Հեշտությամբ խնդիրը լուծելու համար ուսուցիչը պետք է ուղղորդի, որ երեխաները պատմելիս, խոսելիս կիրառեն հոմանիշներ և ամբողջությամբ վերարտադրեն կարդացած ստեղծագործության մեջ զետեղված նկարագրությունները:

Հոմանիշների ուսուցման ընթացքում պետք է ուշադրություն դարձնել դրանց խոսքային և լեզվական տեսակների տարբերակմանը: Կիրառական տեսանկյունից հոմանիշները դասակարգվում են նաև լեզվական և խոսքային խմբերի⁷: Լեզվական հոմանիշները լեզվի մեջ գոյություն ունեցող բառերն են, որոնք կարող են գործածվել լեզվի տարբեր ոլորտներում կամ գործառական բոլոր ոճերում, իսկ խոսքային հոմանիշներն ունեն կիրառության սահմանափակ ոլորտ: Դրանք ունեն հեղինակային

⁷ Ա. Սուքիասյան, Հոմանիշները ժամանակակից հայերենում, Երևան, 1971, էջ 70:

բնույթ, հիմնականում գործածվում են գեղարվեստական գրականության մեջ և կոչվում են անհատական կամ հեղինակային հոմանիշներ⁸:

Հ. Թումանյանը պոեմում հոմանշային հարաբերությունների մեջ է դնում գանձ և գահ բառերը, որոնք խոսքաշարից դուրս հոմանիշներ չեն և տարբեր հատկանիշներ են ցույց տալիս: Դիտարկենք հատվածը.

Անց են կենում սեր ու խնդում,

Գեղեցկություն, **գանձ** ու **գահ**,

Մահը մերն է, մենք մահինը,

Մարդու գործն է միշտ անմահ⁹:

Ընդգծված բառերը բանաստեղծական խոսքում ստացած կիրառության մեջ են օժտվել հոմանշային արժեքով և կիրառությունից դուրս հոմանշային հարաբերություն չեն արտահայտում: Խոսքային համանշությունը դրսևորվում է որոշ իմաստով հարաբերակից բառերի, իմաստային ինչ-որ չափով բացասական կամ դրական գնահատական ունեցող բառերի սահմաններում և, մասնավորապես, այսպիսի բառերի համատեղ գործածության պարագայում: Խոսքային հոմանիշներն այլ կերպ կարելի է անվանել համատեքստային հոմանիշներ :

Հասակով և **տեսքով**, **շունչ** և **հոգի** բառերը հոմանիշներ չեն, սակայն Հ. Թումանյանի տողերում ձեռք են բերում բառերը հոմանիշային արժեք, ինչպես՝

Ու կովի դաշտում Շահի առաջին

Արին մի անգամ գովքը սիրունի.

Նըրան՝ իր **տեսքով**, **հասակով**, ասին,

Չի հասնի չըքնաղ հուրին Իրանի¹⁰:

Բառային աշխատանքի փուլի հաջորդ խնդիրն է ստուգել, թե արդյո՞ք երեխաները հասկացել են հոմանիշների իմաստը և կարող են օգտագործել խոսքում: Այդ նպատակով պիտի առաջարկել բառերն օգտագործել բառակապակցությունների, նախադասությունների, կապակցված խոսքի մեջ: Այս հնարը նպաստում է նորածանոթ բառերը խոսքում ըստ իմաստի ճիշտ գործածելու, այլ բառերի հետ կապակցություններ ստեղծելու կարողությունների ձևավորմանը: Այս նպատակով տրվող առաջադրանքները

⁸ Ս. Էլոյան, Ժամանակակից հայերենի բառային ոճաբանություն, Երևան, 1989, էջ 140 -141:

⁹ Հ. Թումանյան, Ընտիր երկեր 2 հատորով, հ. 1, Երևան, 1985, էջ 288:

¹⁰ Հ. Թումանյան, Ընտիր երկեր 2 հատորով, հ. 1, Երևան, 1985, էջ 290:

պետք է ձևակերպել այնպես, որ աշակերտները հոմանիշները ոչ թե պարզապես կիրառեն խոսքում, այլ իրականացնեն մտավոր որոշ գործողություններ (օր.՝ Ի՞նչ հոմանիշ բառերով է հեղինակը բնութագրել մեր լեզուն: Գրի՛ր կարմիրով գրված բառերի հոմանիշները և բառակապակցություններ, նախադասություններ կազմի՛ր):

Սա բառապաշարի հարստացման մի ուղի է, որի դեպքում նաև պարզ է դառնում, թե աշակերտներն արդյոք հասկանո՞ւմ են բառն ըստ ձևի ու իմաստի., կարո՞ղ են անձանոթ բառերը, հոմանիշները կիրառել խոսքում՝ ըստ դրանց նրբերանգների:

Հոմանիշներին առնչվող առաջադրանքներից են բառերի իմաստներին, բացատրություններին, բառերի ձևաիմաստային խմբերին վերաբերող վարժությունները, ինչպես օրինակ՝

1. Գտի՛ր *նվաստացնել, երկչոտ, խոնավ, ծածուկ, տառապել* բառերի հոմանիշները (էջ 68):
2. *Բարկանալ* բառի մեկից ավելի հոմանիշ գրի՛ր (էջ 68):
3. Շարունակի՛ր շարքը՝ կշտամբել, նախատել... (էջ 68):
4. Բացատրի՛ր կարմիր գրված բառերը, գտի՛ր դրանց հոմանիշները (էջ 71):
5. Կազմել թռչել, պարզև բառերի հոմանիշների շարքերը (էջ 71):
6. Բանաստեղծության մեջ գտի՛ր սեզ բառի հոմանիշը (էջ 83):
7. Գունատ և քաջալերել բառերի հոմանիշներն արդեն գտել ես և գիտես: Փորձի՛ր հոմանիշ բոլոր բառերն օգտագործել նախադասությունների մեջ. ի՞նչ կարող ես ասել այդ բառերի գործածության մասին:

Ուսուցիչը աշակերտների ունեցած բառի իմաստային կողմի ընկալման ունակությունը զարգացնելու նպատակով բազմաբնույթ վարժություններ է կատարում ծանոթ բառերին իմաստով մոտ և հակառակ իմաստ արտահայտող բառեր գտնելու ուղղությամբ, և այդ բնական է, որովհետև բառային աշխատանք կատարելիս աշակերտները ոչ միայն հասկանում ու բացատրում են ընթերցած նյութի՝ իրենց համար անձանոթ բառերը, այլև սովորում են դրանք օգտագործել խոսքում կամ դրանցով նախադասություններ կազմել, գտնում՝ այդ բառերին իմաստով մոտ և հակառակ իմաստ արտահայտող բառերը: Երեխաները մեծ հաճույքով լծվում են այդ աշխատանքին, այստեղ է, որ ուսուցիչը իր մանկավարժական վարպետությամբ պետք է ցույց տա հոմանիշ բառերի արտահայտչական ուժը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Աշակերտի հոմանիշների ուսուցումը 6-րդ դասարանում հանգեցնում է հետևյալ եզրակացություններին:

1. Աշակերտի գրավոր և բանավոր խոսքը փոխկապակցված են: Մտքերը կապակցված ու առանց սխալների շարադրելու համար աշակերտը պետք է խոսի ճիշտ: Դրա համար էլ կարդալու դասերին, նյութի բովանդակությունը պատմելու և վերապատմելու ընթացքում անհրաժեշտ է համալրել աշակերտի բառապաշարը հոմանիշներով, սովորեցնել բառերի ու նախադասությունների կապակցման ձևերը, զարգացնել հոմանիշներով բարդ մտքեր արտահայտելու, նախադասություններ կազմելու ունակությունները, իսկ տեսական նյութը ծառայեցնել նախադասության մեջ բառերի կապակցության կանոնները սովորեցնելու խնդիրներին:
2. Հոմանիշների ուսուցումը նպաստում է ոչ միայն բառապաշարի համալրմանը, այլև ինքնուրույն և ստեղծագործական գործնական կարողությունների զարգացմանը, վերլուծական հմտությունների դրսևորմանը, ստեղծագործական դաստիարակչական կողմի ընկալմանը: Հոմանիշների ուսուցմանը նպաստում են զննական, խոսքային, գործնական, վերարտադրողական և ստեղծագործական, փոխգործուն մեթոդները:
3. Միջին դպրոցի 6-րդ դասարանի ուսումնասիրության ենթակա «Մայրենի» դասագրքում հոմանիշների ուսուցումն իրականացվում է տարբեր թեմաներով բնագրերի ու բազմատեսակ առաջադրանքների միջոցով, որոնց շարքում հատկապես առանձնանում են բնագրի շուրջ կատարվող բառային և տեքստային առաջադրանքները: Լեզվական գիտելիքների ուսուցումը ևս կատարվում է բնագրի միջոցով: Բնագրի ընթերցումն ու լեզվական գիտելիքի հաղորդումը նպաստում են աշակերտի խոսքի, ստեղծագործական ու ճանաչողական ունակությունների զարգացմանը:
4. Վարժություններից օգտակար ու արդյունավետ պետք է համարել հատկապես կիրառական վարժությունները՝ ինքնուրույն կերպով հոմանիշներ ընտրելու, հոմանիշների իմաստային, կիրառական տարբերությունները բացատրելու, հոմանիշներով տարբեր բառաքանակի նախադասություններ կազմելու

առաջադրանքները, որոնք նպաստում են նախադասություն կազմելու կարողության զարգացմանը և բառապաշարի համալրմանը:

5. Հայոց լեզվի ուսուցման բոլոր փուլերում կազմակերպվում է աշակերտների բառապաշարի անընդհատ և շարունակական հարստացումհոմանիշներով: Լեզվական նյութի ուսուցման առաջարկվող համակարգը դառնում է ելակետ՝ սովորողների՝ իրադրությանը համապատասխան կապակցված խոսքի զարգացմանը: Ուսուցման ժամանակակից, մասնավորապես ակտիվ կամ փոխներգործուն (ինտերակտիվ) մեթոդների և հնարների (մտազրոհ, մտքի քարտեզ, պրոբլեմային հարց և այլն) օգնությամբ ուսուցիչը կարող է մատչելի դարձնել լեզվական նյութի ուսուցումը՝ այն ծառայեցնելով աշակերտների խոսքի զարգացման և բառապաշարի համալրման կարևորագույն գործին: Նշված մեթոդների կիրառությունը հայոց լեզվի դասընթացում ապահովում է սովորողների գործուն մասոնակցությունը ուսումնառության գործընթացին, ինչպես նաև պատկերավոր մտածողության, ստեղծագործական կարողությունների զարգացմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Աբեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1965:
2. Աբրահամյան Ս., Հայոց լեզու: Բառ և խոսք, Երևան, 1978:
3. Աղայան Է., Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Երևան, 1984:
4. Առաքելյան Վ., Խաչատրյան Ա., Էլոյան Ս., Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևան, 1979:
5. Ավագյան Վ., Բառագիտության ուսուցումը դպրոցում, Երևան, 1989:
6. Գյուլբուդաղյան Ս., Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա, Երևան, 1987:
7. Գյուրջիյան Դ., Ալեքսանյան Թ., Գալստյան Ա., Մայրենի: Հանրակրթական դպրոցի 6-րդ դասարանի դասագիրք, Երևան, 2012:
8. Եզեկյան Լ., Հայոց լեզվի ոճագիտություն, Երևան, 2003:
9. Էլոյան Ս., Ժամանակակից հայերենի բառային ոճաբանություն, Երևան, 1989:
10. Թումանյան Հ., Ընտիր երկեր 2 հատորով, հ. 1, Երևան, 1985:
11. Հանրակրթության պետական կրթակարգ և Միջնակարգ կրթության պետական չափորոշիչ, Երևան, 2004:
12. Մայրենի: Ուսուցչի ձեռնարկ: 5-6-րդ դասարաններ, Երևան, 2011:
13. Մարգարյան Ա., Ժամանակակից հայոց լեզու: Բառագիտություն, Երևան, 1993:
14. Նալբանդյան Մ., Յերկերի լիակատար ժողովածու 5 հատորով, հ. 3, Յերևան, 1940:
15. Շալունց Ռ., Հականիշ բառերը ժամանակակից հայերենում, Երևան, 1979:
16. Շալունց Ռ., Համանուն բառերը ժամանակակից հայերենում. Լեզվի և ոճի հարցեր, հ. 4, Երևան, 1977:
17. Ջահուկյան Գ., Աղայան Էդ. և ուրիշներ, Հայոց լեզու, Երևան, 1980:
18. Սուքիասյան Ա., Ժամանակակից հայոց լեզու (հնչյունաբանություն, բառագիտություն, բառակազմություն), Երևան, 1999:
19. Սուքիասյան Ա., Հոմանիշները ժամանակակից հայերենում, Երևան, 1971:
20. Սևակ Պ., Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հ. 2, Երևան, 1972:
21. Покровский М., Избранные работы языкознанию, М., 1959.